Studia Ucrainica Varsoviensia 14
ISSN 2299-7237, e-ISSN 2545-157X
Copyright © by Bartosz Konieczka, 2026
Creative Commons: Uznanie Autorstwa (CC BY) 4.0
https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/
https://doi.org/10.31338/2299-7237suv.14.7

Bartosz KONIECZKA
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Adam Mickiewicz University in Poznan
ORCID No. 0000-0002-0410-5008
email: barkon1@amu.edu.pl

Kto był polskim obserwatorem na kongresie Antybolszewickiego Bloku Narodów w Monachium w 1946 r.? Próba identyfikacji „redaktora Chrząszczewskiego" z zeznań Adama Doboszyńskiego (1949)[1]

Who Was the Polish Observer at the Anti-Bolshevik Bloc of Nations Congress in Munich in 1946? An Attempt to Identify 'Editor Chrząszczewski' Based on the Testimony of Adam Doboszyński (1949)

The following article attempts to identify a figure who appears in Adam Doboszyński's testimony given before the court in Warsaw as 'Editor Chrząszczewski' – a person alleged to have participated in the congress formally establishing the Anti-Bolshevik Bloc of Nations (ABN) – an organisation formed by Stepan Bandera's inner circle. The post-war period was a difficult time in which the Russians played a leading role in shaping the future of Poles and Ukrainians. This state of affairs sometimes led to a search for ways to reach an understanding with recent enemies, an example of which is the Polish observer at the 1946 ABN congress. This text answers the following questions:

1. How do we know that there was a Polish observer at the Anti-Bolshevik Bloc of Nations congress in 1946?

[1] Artykuł jest częścią projektu doktorskiego „Kontakty i wzajemne stosunki polskiej i ukraińskiej emigracji antykomunistycznej po II wojnie światowej", przygotowywanego pod kierunkiem prof. UAM dr hab. Agnieszki Sawicz w Szkole Doktorskiej Nauk Humanistycznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, poświęconego historii relacji polsko-ukraińskich na emigracji w okresie 1945–1991.

2. What was the name of the Polish observer at the ABN congress?
3. What evidence suggests that the person identified as the Polish observer at the ABN congress in Munich in 1946 may indeed have been involved in the post-war Polish-Ukrainian dialogue, and indeed, may have been a pioneer of it?

Keywords: Anti-Bolshevik Bloc of Nations, Poland, Ukraine, anticommunism, exile, National Armed Forces, Szaniec.

Poniższy artykuł jest próbą identyfikacji postaci, która występuje w zeznaniach Adama Doboszyńskiego złożonych przed sądem w Warszawie jako *redaktor Chrząszczewski* – osoba, mająca rzekomo uczestniczyć w kongresie formalnie powołującym do istnienia Antybolszewicki Blok Narodów (ABN) – organizację utworzoną przez otoczenie Stepana Bandery. Okres powojenny to trudny czas, w którym główną rolę w kreowaniu przyszłości Polaków i Ukraińców pełnili Rosjanie. Taki stan rzeczy skłaniał niekiedy do poszukiwania dróg porozumienia z niedawnymi wrogami, czego przykładem może być polski obserwator na kongresie ABN z 1946 r. Niniejszy tekst odpowiada na pytania:

1. Skąd wiemy, że na kongresie Antybolszewickiego Bloku Narodów w 1946 r. znajdował się polski obserwator?
2. Jakie imię i nazwisko nosił polski obserwator na kongresie ABN?
3. Co świadczy o tym, że osoba zidentyfikowana jako polski obserwator na kongresie ABN w Monachium w 1946 r. rzeczywiście mogła być zaangażowana w dialog polsko-ukraiński po wojnie, co więcej – być jego prekursorem?

Słowa klucze: Antybolszewicki Blok Narodów, Polska, Ukraina, antykomunizm, emigracja, Narodowe Siły Zbrojne, Szaniec.

Wstęp

W pierwszych latach po II wojnie światowej osiągnięcie polsko-ukraińskiego porozumienia, choćby w środowiskach antykomunistycznej emigracji, wydawało się zadaniem niezmiernie trudnym. Na skutek krwawego konfliktu etnicznego, który pochłonął życia od 80 do 100 tysięcy Polaków oraz kilkunastu tysięcy Ukraińców, koordynacja wysiłków emigrantów na rzecz niepodległości Polski i Ukrainy, zwłaszcza w środowiskach polskiej emigracji, mogła uchodzić za herezję[2]. Niemniej, już w latach czterdziestych XX w. istniały polskie i ukraińskie środowiska poszukujące

[2] Podane przeze mnie szacunki dotyczące liczby polskich ofiar konfliktu ukraińsko-polskiego z okresu lat 1943–1947 opieram na: R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1993, s. 267 (w odniesieniu do strat polskich). W kwestii strat ukraińskich w okresie konfliktu podzielam pogląd prof. Grzegorza Motyki, zgodnie z którym z rąk polskich w okresie konfliktu z lat 1943–1947 zginęło od 10/11 do 15 tysięcy Ukraińców: G. Motyka, *Od rzezi wołyńskiej do akcji „Wisła". Konflikt polsko-ukraiński 1943–1947*, Kraków 2024, s. 448. Wydaje się, że swój osąd, dotyczący liczby polskich ofiar konfliktu, wynoszącej około 100 tysięcy Polaków, Motyka oparł na górnym szacunku z przedziału podawanego przez Torzeckiego. Wiedząc, jak dokładnych badań wymaga kategoryczne stwierdzenie o konkretnej liczbie ofiar, i nie chcąc popełnić błędu, przyjąłem, że w świetle dostępnych danych najbliższy prawdziwemu

dróg porozumienia pomiędzy Polakami a Ukraińcami, na przekór nieufności, mającej swe źródła w konfliktach, których korzenie sięgały jeszcze lat przedwojennych. W ich działalność angażowały się także osoby, które wywodziły się z grup uprzednio negatywnie nastawionych do pokojowego ułożenia stosunków polsko-ukraińskich. Celem niniejszego artykułu jest identyfikacja personaliów jednej z takich postaci – polskiego obserwatora na kongresie Antybolszewickiego Bloku Narodów (ABN) w 1946 r. Skąd wiemy, że na kongresie ABN pojawił się polski obserwator? Kim był wspomniany wyżej człowiek? Jakie mamy dowody, że postać, o której mowa, rzeczywiście była zaangażowana w dialog polsko-ukraiński po wojnie, co więcej – była jego prekursorem? Odpowiedzi na tak zarysowane pytania badawcze ma udzielić niniejszy artykuł. Metodami badawczymi, które zostały użyte przy jego tworzeniu, były: analiza krytyczna źródeł i literatury przedmiotu, metoda indukcyjna i dedukcyjna.

W trakcie przygotowań niniejszego, sporządzonego w dwóch częściach, artykułu szczególnie pomocne okazały się kwerendy w zbiorach Archiwum Akt Nowych (zespół Akta Tadeusza Bieleckiego) i w Bibliotece Kórnickiej Polskiej Akademii Nauk (zawartość czasopisma „Universum", wydawanego przez Wojciecha Zaleskiego). Aby ustalić tożsamość bohatera niniejszego artykułu, korzystałem także ze zbiorów Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu (wspomnienia Aleksandra Trzaski-Chrząszczewskiego z lat 1887–1957). Jednak dopiero analiza wspomnień i korespondencji osób, które miały kontakt ze wspomnianym przez Adama Doboszyńskiego *redaktorem Chrząszczewskim*, przede wszystkim Wojciecha Zaleskiego czy Wacława Alfreda Zbyszewskiego, pozwoliła na pewną identyfikację polskiego obserwatora na kongresie Antybolszewickiego Bloku Narodów (ABN) w 1946 r.

Stan badań. Tropy

Historia emigracyjnych kontaktów polsko-ukraińskich po II wojnie światowej nie została jeszcze szerzej opisana w sposób należycie staranny i obszerny. Monografii doczekała się jak dotychczas historia dialogu intelektualistów polskich i ukraińskich w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej, i to głównie dotyczącego środowiska historyków.[3] Natomiast historia kontaktów polskiej i ukraińskiej emigracji antykomunistycznej w Europie, w odniesieniu do przedstawicieli ruchów politycznych, wciąż czeka na kompleksowe opracowanie. Wśród historyków, którzy przetarli szlaki dalszym badaniom tego zagadnienia w Polsce, należy wymienić Krzysztofa Tarkę, autora artykułu *Trudny dialog. Rząd RP na uchodźstwie i Ukraińcy (1945–*

obrazowi wydarzeń wydaje się pogląd Torzeckiego, zgodnie z którym w latach konfliktu zginęło w jego wyniku od 80 do 100 tysięcy Polaków.

[3] O. Avramchuk, „*Rzeczpospolita uczonych. Powstanie studiów ukraińskich i polsko-ukraiński dialog historyków w Stanach Zjednoczonych, 1939–1991*", Warszawa 2024

1990), zamieszczonego w 139 z serii paryskich „Zeszytów Historycznych" (2002), i publikacji *Emigracyjna dyplomacja. Polityka zagraniczna rządu RP na uchodźstwie* (Warszawa 2003), ponadto artykułu *Kijów–Warszawa wspólna sprawa? Rozmowy polsko-ukraińskie na emigracji w pierwszych latach po II wojnie światowej*, opublikowanego w pracy zbiorowej *Podzielone narody. Szkice z historii stosunków polsko-ukraińskich w latach 40. XX wieku* pod redakcją Marka Białokura i Mariusza Patelskiego (Toruń–Opole 2010). Zagadnieniem tym w polskiej historiografii zajmowali się ponadto Grzegorz Motyka i Rafał Wnuk, twórcy artykułu *„Pany" i „rezuny" na emigracji. Próby porozumienia polsko-ukraińskiego na Zachodzie 1945–1950*, zamieszczonego w numerze 9 „Więzi" w 2000 r.[4] W ostatnim z cytowanych artykułów znajdujemy trzy intrygujące informacje na temat udziału (rzeczywistego bądź domniemanego) Polaków na emigracji w strukturach politycznych tworzonych przez emigrantów ukraińskich. Wspominając o różnicach stanowisk pomiędzy Polakami a Ukraińcami na emigracji w kwestii koncepcji organizacji przyszłego kształtu politycznego Europy Środkowej i Wschodniej, a także o poszczególnych grupach reprezentujących narody regionu, w tym o ABN, autorzy zasugerowali ostrożnie, że w prace jednej z tworzonych przez OUN organizacji mogli być zaangażowani Polacy z kręgów ewakuującej się w 1945 r. wraz z Niemcami na Zachód Brygady Świętokrzyskiej Narodowych Sił Zbrojnych (BŚ NSZ) – prawicowej formacji zbrojnej, politycznie związanej z Obozem Narodowo-Radykalnym ABC[5]:

> Wspólną nadbudową wspomnianych trzech ukraińskich organizacji[6] stała się powstała w listopadzie 1947 roku Antybolszewicka Liga Oswobodzenia Narodów (ALON). Choć była to formacja przede wszystkim ukraińska, w jej skład weszli też niektórzy emigranci kaukascy oraz przedstawiciele narodów bałtyckich, a także Białorusini.

[4] K. Tarka, *Trudny dialog. Rząd RP na uchodźstwie i Ukraińcy (1945–1990),* „Zeszyty Historyczne", z. 139, 2002, s. 82–98; Idem, *Emigracyjna dyplomacja. Polityka zagraniczna rządu RP na uchodźstwie 1945–1990*, Warszawa 2003; Idem, *Kijów–Warszawa wspólna sprawa? Rozmowy polsko-ukraińskie na emigracji w pierwszych latach po II wojnie światowej*, w: *Podzielone narody. Szkice z historii stosunków polsko-ukraińskich w latach 40. XX wieku*, red. M. Białokur, M. Patelski, Toruń–Opole 2010, s. 205–220; G. Motyka, R. Wnuk, *„Pany" i „rezuny" na emigracji. Próby porozumienia polsko-ukraińskiego na Zachodzie 1945–1950*, „Więź", 9/2000, s. 197–207.

[5] ONR ABC – frakcja organizacji powstała po rozpadzie utworzonego w 1934 r., jednolitego Obozu Narodowo-Radykalnego (ONR), w 1935 r. Zarządzana kolektywnie przez tajną Organizację Wewnętrzną, zwaną też Organizacją Polską – OP, grupa ONR ABC współtworzyła w trakcie wojny Narodowe Siły Zbrojne, podczas gdy konkurencyjna frakcja, Ruch Narodowo-Radykalny „Falanga", któremu przewodził w charakterze wodza Bolesław Piasecki – Konfederację Narodu.

[6] Czyli powołanego przez banderowskie ZCz OUN ABN, a także stworzonej przez będących w przeszłości rzecznikami porozumienia z Polską petlurowcami Prometejskiej Ligi Karty Atlantyckiej czy Międzynarodówki Swobody, której twórcą był związany politycznie z melnykowską frakcją OUN, stawiającą w okresie II wojny światowej na ścisły sojusz z Niemcami, Orest Zybaczyńskyj. Na temat Międzynarodówki Swobody patrz: *«ІНТЕРНАЦІОНА́Л СВОБО́ДИ»*, w: *Encyklopedija Suczasnoji Ukrajiny* [dostęp:25.06.2025] https://esu.com.ua/article-12411.

> Pomimo zachęt np. gen. Szandruka [Pawło Szandruk, ukraiński generał, uczestnik wojny obronnej Polski w 1939 r., w 1945 r. dowódca przemianowanej z SS-Galizien Ukraińskiej Armii Narodowej – UAN – B.K.] , Polacy do ALON-u nie weszli, poza – być może – marginalnym politycznie środowiskiem Brygady Świętokrzyskiej NSZ.[7]

Motyka i Wnuk nie precyzują, na jakiej podstawie przypisali uczestnictwo w pracach ALON właśnie Brygadzie Świętokrzyskiej NSZ, informują jednak czytelnika o kolejnym przypadku współpracy Polaków związanych ze środowiskiem narodowych radykałów z Ukraińcami – tym razem pewnym. Jak czytamy w ich artykule:

> Strona polska powołała przy ALON-ie jedynie nieoficjalnego obserwatora, którym został Wojciech Zaleski. Jego zadaniem stało się podsycanie istniejących w ALON-ie rozbieżności. Już 7 sierpnia 1948 roku nastąpił w ALON-ie kryzys wewnętrzny, który doprowadził do tego, iż stała się ona strukturą martwą. Oceniając (w liście do Stanisława Paprockiego z 10 sierpnia 1948 r.) zasługi Wojciecha Zaleskiego, Jerzy Ponikiewski[8] napisał: umiał znaleźć odpowiednie formy perswazji, które Kaukazczyków i Kozaków zbuntowały przeciwko UHWR.[9]

Jak widać, rolą przypisaną polskiemu obserwatorowi w ALON było rozbijanie tej inicjatywy od wewnątrz. Pomimo to, w tekście Motyki i Wnuka znajduje się informacja, zgodnie z którą 19 lipca 1949 r., w trakcie rozmowy z przebywającym w Londynie liderem ABN, Jarosławem Stećką (w 1941 r. premierem rządu ukraińskiego proklamowanego we Lwowie) Stanisław Józef Paprocki (polski sowietolog związany z sanacyjną Ligą Niepodległości Polski – LNP), miał usłyszeć od niego, jakoby ABN miał kontakty z dawnymi ONR-owcami.[10] Pomimo identyfikacji Wojciecha Zaleskiego jako polskiego obserwatora w ALON, Motyka nie

---

[7] G. Motyka, R. Wnuk, *Op. cit*. s. 203.

[8] Jerzy Ponikiewski (1907–1965); od 1930 do 1934 r. ideolog Legionu Młodych – Akademickiego Związku Pracy dla Państwa, sanacyjnej organizacji zmierzającej do wykorzystania radykalnych nastrojów młodzieży na rzecz rządu, po 1934 r. korespondent prasy polskiej w Berlinie, w 1939 r. kierownik Instytutu Gospodarczego Ziem Wschodnich przy Towarzystwie Rozwoju Ziem Wschodnich. Od 1939 r. Ponikiewski służył w Polskich Siłach Zbrojnych, od 1943 r. był pracownikiem emigracyjnego Ministerstwa Przemysłu, Handlu i Żeglugi. Po II wojnie światowej działał w zachodnich Niemczech i USA przy wydawaniu prasy polonijnej. Działacz ruchu prometejskiego. Dane biograficzne Ponikiewskiego podaję za: *Archiwum Jerzego Ponikiewskiego (1938–1966)* [dostęp:25.06.2025] https://www.pilsudski.org/pl/zbiory-instytutu?catid=0&id=309.

[9] G. Motyka, R. Wnuk, *Op. cit*, s. 203. UHWR – ukraiński skrót od *Ukrajińska Hołowna Wyzwolna Rada* (Ukraińska Główna Rada Wyzwoleńcza) – organizacji wywodzącej się z banderowskiej frakcji OUN, powołanej w lipcu 1944 r. w celu koordynacji walki o niepodległość Ukrainy, stopniowo odchodzącej od zasad skrajnego nacjonalizmu w kierunku większej demokratyzacji.

[10] G. Motyka, R. Wnuk, *Op. cit*, s. 205.

podążył śladem jego kontaktów emigracyjnych, a zamiast tego z większą dozą pewności powiązał Brygadę Świętokrzyską NSZ z inną organizacją tworzoną na emigracji przez ZCz OUN – z ABN.

W wydanej w 2016 r. książce prof. Grzegorza Motyki *Wołyń '43. Ludobójcza czystka – fakty, analogie, polityka historyczna*, znajduje się stwierdzenie, jakoby

> bliskość ideologiczna [pomiędzy Narodowymi Siłami Zbrojnymi – NSZ a Ukraińską Powstańczą Armią – UPA – B.K.] przyczyniła się do tego, że przedstawiciele Brygady Świętokrzyskiej NSZ, jako jedyne środowisko polskie na emigracji, brali udział po wojnie w pracach stworzonego przez OUN- B Antybolszewickiego Bloku Narodów. Można więc bez dużej przesady powiedzieć, że UPA to inaczej Ukraińskie Narodowe Siły Zbrojne[11].

Jednak żadne źródło proweniencji ABN bądź też Brygady Świętokrzyskiej NSZ nie mówi o kontaktach ludzi związanych z Brygadą z banderowską frakcją OUN, a tym bardziej – z ABN. Opinia sformułowana przez historyka nie jest też poparta przypisem odsyłającym czytelnika do źródła podawanej informacji, co sprawia, że musi się on poruszać w obrębie własnych domysłów.

Wydaje się, że kategoryczne stwierdzenie prof. Motyki o reprezentacji Brygady Świętokrzyskiej NSZ w szeregach ABN-u wywodzi się z błędnej interpretacji treści zeznań Adama Doboszyńskiego, złożonych w procesie toczącym się przeciwko niemu przed Wojskowym Sądem Rejonowym w Warszawie od 18 czerwca do 11 lipca 1949 r. Doboszyński mówi w nich zarówno o swych kontaktach ze środowiskami Obozu Narodowo-Radykalnego ABC (ONR ABC) i Stronnictwa Narodowego (SN), z ludźmi związanymi z Brygadą Świętokrzyską NSZ, jak również o relacjach jednego ze swych rozmówców z Ukraińcami zaangażowanymi w prace ABN – jednakże nic nie wskazuje na to, aby kwestie te jakoś się ze sobą łączyły. W relacji Doboszyńskiego, zawierającej zarówno informacje zgodne z prawdą, jak i narrację widocznie wymuszoną na nim przez śledczych, przewija się nazwisko majora NSZ Stefana Kozłowskiego „Aleksandra", który w okresie międzywojennym był jednym z przywódców ONR ABC, następnie uczestniczył w obronie II Rzeczypospolitej w trakcie kampanii wrześniowej, a w czasie okupacji niemieckiej służył jako szef adiutantury Dowództwa NSZ, komendant Kwatery Głównej NSZ od września 1942 r. do lutego 1943 r., szef Oddziału V (łączność) Dowództwa NSZ (1942–1943). Major „Aleksander" został aresztowany przez Gestapo 17 lutego 1943 r., po czym był przez Niemców więziony na Pawiaku (słynne więzienie przy ul. Pawiej w Warszawie), w obozie koncentracyjnym Auschwitz w Oświęcimiu, następnie w obozie w Neuengamme w Hamburgu, skąd został zwolniony w kwietniu 1945 r. W końcowym okresie wojny Kozłowski

[11] G. Motyka, „*Wołyń '43. Ludobójcza czystka – fakty, analogie, polityka historyczna*", Kraków 2016, s. 152.

prowadził nieudaną akcję rekrutacji ochotników do Brygady Świętokrzyskiej NSZ (BŚ NSZ) w obozach: jenieckim w Murnau i koncentracyjnym w Dachau. W czerwcu 1945 r. Stefan Kozłowski „Aleksander" stał się odpowiedzialny w BŚ NSZ za sprawy związane z motoryzacją, a po reorganizacji jednostki został jej szefem sztabu i zastępcą dowódcy odpowiedzialnym w niej za działania wywiadu. W biogramie „Aleksandra", zamieszczonym na portalu Kultura Paryska, prowadzonym przez stowarzyszenie Instytut Literacki „Kultura" znajduje się informacja, że od 1950 r. Kozłowski mieszkał w Monachium.[12] Poza Kozłowskim, Doboszyński miał kontaktować się z działaczem ONR ABC, Tadeuszem Todtlebenem, za pośrednictwem którego jakoby poznał dowódcę BŚ NSZ, Antoniego Szackiego „Bohuna", i Jerzym Iłłakowiczem, który na polecenie okupacyjnych władz amerykańskich w Niemczech przekształcał oddziały Brygady Świętokrzyskiej NSZ w Kompanie Wartownicze.[13] Poznał się także z zastępcą dowódcy Brygady Świętokrzyskiej NSZ, Władysławem Marcinkowskim „Jaxą". Nie ma jednak w zeznaniach Doboszyńskiego na temat tych kontaktów niczego, co pozwoliłoby wysnuć wniosek, zgodnie z którym Brygada Świętokrzyska NSZ była jakkolwiek związana z ABN czy banderowskim skrzydłem OUN. Co więcej, w swych wyjaśnieniach złożonych przed komunistycznym sądem, Adam Doboszyński informował:

> Przez Todtlebena poznałem płka Bohuna – Dąbrowskiego, z którym **zetknąłem się ze dwa razy. Zetknąłem się z inż. Kozłowskim, występującym pod pseudonimem majora Aleksandra. Dalej z Jaxą – Marcinkowskim**.[14] [pogrubienie autora – B.K.].

Jak widać z przytaczanego powyżej fragmentu zeznań Adama Doboszyńskiego, kontakty pomiędzy nim a osobami związanymi ze środowiskiem BŚ NSZ były raczej incydentalne, a dostępne czytelnikowi wiadomości nie pozwalają na stwierdzenie, jakoby Brygada jako jednostka wojskowa podjęła jakąś zorganizowaną formę współpracy z Ukraińcami.

Jest prawdopodobne, że przypisując członkostwo w szeregach Antybolszewickiego Bloku Narodów (ABN) Brygadzie Świętokrzyskiej NSZ, prof. Grzegorz Motyka uznał za tożsame ze sobą informacje cytowane powyżej, pochodzące z zeznań Adama Doboszyńskiego złożonych w trakcie rozprawy sądowej w 1949 r., oraz enigmatyczną wzmiankę o odbywającej się jakoby pod Pragą w początkach 1945 r. konferencji antybolszewickiej grup kolaborujących z Niemcami, zawartą we wspomnieniach Władysława Marcinkowskiego „Jaxy", zastępcy dowódcy Brygady Świętokrzyskiej:

---

[12] *Stefan Władysław Kozłowski* https://kulturaparyska.com/pl/people/show/stefan-kozlowski/biography [dostęp: 09.05.2025].

[13] „Proces Adama Doboszyńskiego. Stenogram z rozprawy sądowej", Warszawa 1949, s. 105, *Dane osoby z katalogu osób „rozpracowywanych". Imiona: Jerzy. Nazwisko: Iłłakowicz* https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/639225 [dostęp: 09.05.2025].

[14] „Proces…, *Op. cit*., s. 105.

> Politycy niemieccy w tym okresie zdając sobie sprawę z przegranej, próbowali zorganizować porozumienie europejskie dla ochrony Europy przed zalaniem przez nawałę bolszewicką.
> Z jednej strony było to organizowanie porozumienia szeregu ruchów typu rumuńskiej Żelaznej Gwardii i z drugiej strony próby dojścia do porozumienia z zachodnimi mocarstwami dla wspólnej ochrony Europy przed opanowaniem jej przez Sowiety. […]
> Dla wciągnięcia nas we współdziałanie z nimi, przekonania nas o wartości tego porozumienia antybolszewickiego, zaprosili Niemcy naszych przedstawicieli do wzięcia udziału w spotkaniu przedstawicieli tych narodów. […] Dyskusja dotyczyła konieczności współdziałania narodów europejskich celem przeciwstawienia się niebezpieczeństwu komunistycznemu i doprowadzenia do porozumienia i wspólnej akcji z mocarstwami zachodnimi.[15]

Analizując oba te fragmenty, można wykluczyć hipotezę, że w pierwszym kongresie ABN w Monachium byli jacyś przedstawiciele Brygady. Fragment wspomnień Marcinkowskiego jest jedynie dowodem na jego uczestnictwo w imieniu Brygady w przedsięwzięciu politycznym zorganizowanym przez niemieckiego okupanta. Nie zgadza się natomiast miejsce konferencji, w której brał on udział ze strony Brygady, ani jej pora – bowiem ABN powstał formalnie dopiero w niecały rok po zakończeniu II wojny światowej w Europie. We wspomnieniach Marcinkowskiego nie ma informacji, jakoby w konferencji pod Pragą brali też udział Ukraińcy.

Pierwszym z Polaków, który miał styczność z ABN już na początku jego istnienia jako sformalizowanej grupy, był, jak zostanie dowiedzione w dalszej części tekstu, Antoni Chrząszczewski vel Jerzy Bielski – bohater niniejszego artykułu.

W zeznaniach Doboszyńskiego, złożonych w procesie, osoba Antoniego Chrząszczewskiego pojawia się w kontekście kontaktów oskarżonego z Ukraińcami. W drugim dniu rozprawy sądowej, 20 czerwca 1949 r., przewodniczący składu orzekającego zapytał Doboszyńskiego:

> Przew.: – Czy oskarżony spotykał się ze środowiskiem narodowców ukraińskich?
> Osk.: – Spotykałem się z ludźmi, którzy prowadzili pracę na tym terenie. Byli to w szczególności **redaktor Chrząszczewski** [pogrubienie autora – B.K.] w Monachium, a we Frankfurcie mjr Paprocki.[16]

Z uwagi na propagandowy wydźwięk stenogramu z procesu sądowego Adama Doboszyńskiego, do informacji w nim zawartych należało podejść bardzo ostrożnie,

[15] W. Marcinkowski, *Wspomnienia 1934–1945*, Warszawa 1998, s. 121–123. Konferencja pod Pragą, zdaniem redaktora wspomnień, Stanisława Bobra-Tylingo, odbyła się w lutym 1945 r.

[16] *Ibidem*, s. 111.

pamiętając o tym, że w stalinowskiej Polsce obciążające dla bohaterów procesów politycznych zeznania często były efektem stosowania siły i tortur przez śledczych. Niemniej możemy przyjąć, że nieznane szerzej nazwisko polskiego dziennikarza, przewijające się w wyjaśnieniach Doboszyńskiego w kontekście emigracyjnych kontaktów polsko-ukraińskich, raczej zostało podane w wyniku wymuszenia jego ujawnienia przez oskarżonego niż zmyślone.

W prawicowej publicystyce okresu przedwojennego nazwisko Chrząszczewski wiąże się między innymi z postacią Aleksandra Trzaski-Chrząszczewskiego – szefa Kancelarii Cywilnej prezydenta RP Stanisława Wojciechowskiego, w latach trzydziestych związanego ze środowiskiem redagowanego przez Jerzego Giedroycia pisma „Polityka". Trzaska-Chrząszczewski był autorem prac, takich jak *Od sejmowładztwa do dyktatury* (1930) czy *Przypływy i odpływy demokracji* (1939). Drugą z wymienionych pozycji wydało pismo „Polityka", kierowane przez Jerzego Giedroycia – znanego w okresie powojennym z redagowania zasłużonego dla kreowania dialogu polsko-ukraińskiego na emigracji czasopisma „Kultura". To stąd pojawiło się przypuszczenie, jakoby to Trzaska-Chrząszczewski był wymienionym przez Adama Doboszyńskiego w swych zeznaniach *redaktorem Chrząszczewskim*. Jednak analiza krytyczna treści wspomnień Aleksandra Trzaski -Chrząszczewskiego, obejmujących według opisu bibliograficznego, sporządzonego w Bibliotece Narodowej w Warszawie, zakres czasowy lat 1887–1957, nie potwierdziła tego, jakoby po II wojnie światowej ów były szef Kancelarii Cywilnej Prezydenta RP, Stanisława Wojciechowskiego i teoretyk polityczny, stawiający Polsce za wzór ustrojowy Portugalię kierowaną przez konserwatywnego dyktatora, Antonio Salazara[17], przebywał na emigracji w Europie Zachodniej. Co więcej – nic nie wskazuje na to, aby obserwował on jakiekolwiek wydarzenia organizowane przez nacjonalistów ukraińskich oraz by po wojnie był on antykomunistą. Nie mamy także poszlak, wskazujących na to, jakoby Aleksander Trzaska-Chrząszczewski prowadził w powojennej Europie Zachodniej działalność publicystyczną czy dziennikarską.[18] Wynika z tego, że to nie o tego Chrząszczewskiego chodziło Adamowi Doboszyńskiemu w jego zeznaniach złożonych przed warszawskim sądem.

Tymczasem w cytowanych już zeznaniach Doboszyńskiego pojawiają się informacje na temat ABN, założonego przez Zakordonni Czastyny (Zagraniczne Części, ZCz) Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów (OUN), czyli frakcję OUN pozostającą pod osobistym wpływem Stepana Bandery:

> Prok.: – Czy oskarżonemu znana jest organizacja, która się w skrócie nazywała ABN?

---

[17] A. Trzaska-Chrząszczewski, *Przypływy i odpływy demokracji*, wyd. 2, Warszawa 1981, s. 265–277.

[18] Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, Katalog rękopisów zinwentaryzowanych, sygn. 14098/II, Aleksander Trzaska-Chrząszczewski: *Wspomnienia i rozważania z lat 1887–1957*, Pol. 1960. Tomów 2. K.425. Mf BN.

> Osk.: – Przebywając w Monachium w drugiej połowie 1946 r., słyszałem o tym, że ukraińscy banderowcy zorganizowali tzw. ruch ABN.
> Prok.: – Co to znaczy ABN?
> Osk.: – Antybolszewicki Blok Narodów. Powołuję się tu na moje zeznania wczorajsze czy przedwczorajsze o rozłamie wśród Ukraińców w Niemczech. Wspominałem o tym, że nacjonaliści złożeni z banderowców prowadzili wówczas robotę polityczną na własną rękę, reszta natomiast ośrodków ukraińskich zgrupowana była dokoła kierownictwa działającego w Offenbachu. […][19]

Czytając powyższe wyjaśnienia Adama Doboszyńskiego, można się zastanawiać, skąd oskarżony posiadał tak szeroką wiedzę na temat organizacji ukraińskiej emigracji politycznej w Niemczech. Jak okazuje się z dalszej lektury zeznań Doboszyńskiego, swe wiadomości na ten temat czerpał od pracujących w Monachium Wojciecha Zaleskiego, i bohatera niniejszego artykułu:

> Prok.: – Tak więc inicjatorami ABN byli Ukraińcy?
> Osk.: – Banderowcy. Nacjonalistyczny odłam Ukraińców.[20]
> Prok.: – Jakie narodowości reprezentowane były w tym Antybolszewickim Bloku Narodowym?
> Osk.: – Mogę powiedzieć tylko to, co o tej inicjatywie słyszałem od redaktora Zalewskiego [Wojciech Zaleski? – B.K.], który w Monachium przebywał już rok wcześniej ode mnie, i od **redaktora Chrząszczewskiego**. [sic! – B.K.]
> Według tych informacji, które słyszałem, banderowcy chełpili się, że rzekomo zorganizowali jakiś zjazd reprezentantów tych narodowości wschodnich gdzieś na terenie bodajże Wołynia w r. 1944 czy w 1945. Wiadomość ta brzmiała zupełnie fantastycznie i powtarzam ją

[19] „Proces…", *Op. cit*., s. 219.

[20] *Ibidem*. Banderowcami nazywano nacjonalistów ukraińskich – członków Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów – frakcji Stepana Bandery (OUN-B), w odróżnieniu od drugiej powstałej po rozłamie w Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów (OUN) w 1940 r. frakcji Andrija Melnyka (OUN-M, melnykowców), stawiającej na samodzielne działania na rzecz niepodległości Ukrainy i rewolucyjne metody walki, podczas gdy melnykowcy liczyli na uzyskanie ukraińskiej państwowości dzięki lobbingowi międzynarodowemu. Po II wojnie światowej wśród banderowców doszło do kolejnego rozłamu – na frakcje Zakordonni Czastyny (Zagraniczne Części, ZCz) OUN, która skupiona była wokół Stepana Bandery (to ta część frakcji banderowskiej OUN powołała do życia ABN) i wierna prymatowi wodza, oraz ZP UHWR (Zakordonni Predstawnyctwo Ukrajińskoji Hołownoji Wyzwolnoji Rady, Zagraniczne Przedstawicielstwo Ukraińskiej Głównej Rady Wyzwoleńczej). Rozłam na frakcje Bandery i Melnyka: patrz: G. Motyka, *Od rzezi wołyńskiej do akcji „Wisła". Konflikt polsko-ukraiński 1943–1947*, Kraków 2024, s. 57–59. Podział frakcji Bandery na ZP UHWR i ZCz OUN – patrz: G. Rossoliński-Liebe, *Bandera. Faszyzm, ludobójstwo, kult. Życie i mit ukraińskiego nacjonalisty*, przeł. S. Szymański, Warszawa 2018, s. 489–494.

> tak, jak ją słyszałem. Blok ten montowany przez banderowców miał rzekomo zrzeszać reprezentantów narodów należących do Związku Radzieckiego, w szczególności Ukraińców, Białorusinów, a następnie narodów kaukaskich.[21]

Następnie oskarżony przeszedł do opisu tego, kto z ramienia Polaków był obecny na kongresie formalnie tworzącym ABN. To tutaj pojawia się nazwisko Chrząszczewskiego:

> Drugi z kolei zjazd ABN odbył się w Monachium, gdzieś na początku zdaje się 1946 roku. Z ramienia Polaków jako obserwator był na tym zjeździe redaktor Chrząszczewski, który mi mówił, że to było zebranie dosyć nieliczne, o charakterze mało poważnym, na którym poza Ukraińcami byli zdaje się jeszcze jacyś Litwini, jacyś przedstawiciele – prawdopodobnie samozwańczy – narodów kau- [kaskich?- B.K.].
> Tyle potrafię o tym zagadnieniu powiedzieć. Osobiście się z nim nie zetknąłem. Miałem tylko w ręce wydawnictwo powielane w pięciu czy sześciu językach, poświęcone tej koncepcji ABN, w którym autorzy zamieszczonych artykułów w językach: ukraińskim, rosyjskim, polskim, francuskim, angielskim i niemieckim, a może jeszcze jakimś, zdaje się serbskim, atakowali z pianą na ustach koncepcję „Międzymorza".[22]

Oceniając wiarygodność informacji podawanych przez Doboszyńskiego na temat wydawanego przez ABN wielojęzycznego wydawnictwa, można potwierdzić, że istotnie, w działalności publicystycznej aktywiści Bloku korzystali z różnych języków europejskich. Prawdopodobnie miało to na celu uzyskanie lepszego efektu propagandowego i popularyzację idei głoszonych przez organizację. Dalej oskarżony był dopytywany przez prokuratora o rolę, którą z ramienia Polaków miał odgrywać w działalności ABN *Chrząszczewski* (prokurator nie dociekał, o którym Chrząszczewskim mowa), i specyfikę Bloku jako grupy politycznej, powstałej na emigracji:

> Prok: – Kto tam wchodził ze strony Polaków? Czy Chrząszczewski?
> Osk.: – Został on zaproszony na to zebranie noszące tytuł kongresu przedstawicieli narodów wchodzących do ABN. Nie zabierał tam głosu. O ile sobie przypominam, mówił mi o tym, że był na jakimś zebraniu, które zrobiło na nim wrażenie, że jest mało poważne. Ten sam Chrząszczewski wchodził potem do komitetu uchodźców.
> Prok: – Czy ten sam Chrząszczewski, który miał oskarżonemu nadawać przez radio komunikaty?

[21] „Proces…", *Op. cit*., s. 219.
[22] *Ibidem*, s. 219–220.

Osk.: – Tak jest, ten sam.
Prok.: – Proszę mi powiedzieć, czym się różnił ABN od „Międzymorza"?
Osk.: – Chyba tym, że ABN było imprezą banderowców.[23]

Jeśli to nie Aleksander Trzaska-Chrząszczewski brał udział w kongresie ABN w 1946 r. ze strony polskiej, rodzi się wątpliwość: o którym Chrząszczewskim mowa w zeznaniach Adama Doboszyńskiego?

Odpowiedzi na tak postawione pytanie poszukiwać należy w źródłach powstałych na emigracji – między innymi w materiałach dostępnych na portalu kulturaparyska.com, będącym ogromnym repozytorium źródeł dotyczących nie tylko paryskiej „Kultury", lecz także życia polskich emigrantów politycznych w ogóle.[24] W rezultacie uzyskania dostępu do zamieszczonych tam wydawnictw emigracyjnych udało mi się odnaleźć materiał autorstwa Wojciecha Zaleskiego *Wspomnienie o Jerzym Bielskim*[25], którego treść nadała nowy bieg dalszym poszukiwaniom tożsamości zagadkowej postaci *redaktora Chrząszczewskiego*.

To dzięki temu wycinkowi prasowemu udało się ustalić, że w swych – owszem, najprawdopodobniej wymuszonych przemocą – zeznaniach, Adam Doboszyński miał na myśli właśnie Antoniego, a nie Aleksandra Chrząszczewskiego. Antoni Chrząszczewski, w przeciwieństwie do Aleksandra Trzaski-Chrząszczewskiego, miał po wojnie styczność z Wojciechem Zaleskim, wzmiankowanym w zeznaniach Doboszyńskiego, co przesądza, że to o niego mogło chodzić temu oskarżonemu w 1949 r. nacjonaliście, wracającemu w 1946 r. do Polski przez południowe Niemcy, w tym przez Monachium, w którym tuż po wojnie Antoni Chrząszczewski pracował jako dziennikarz. W następnej części niniejszego tekstu zostanie przedstawiona sylwetka tej niezwykle barwnej postaci.

Wnioski

Informacja o tym, że na kongresie Antybolszewickiego Bloku Narodów w Monachium w 1946 r. był obecny polski obserwator, znajduje się w złożonych w 1949 r. przed sądem w Warszawie zeznaniach Adama Doboszyńskiego. Pomimo że najpewniej jej podanie zostało wymuszone siłą, z uwagi na to, iż inne wspomniane przez Adama Doboszyńskiego fakty dotyczące Antoniego Chrząszczewskiego znajdują potwierdzenie w dostępnym materiale źródłowym, jest wysoce prawdopodobne, że informując sąd o uczestnictwie Chrząszczewskiego w kongresie ABN,

[23] *Ibidem*, s. 220.

[24] *Kultura: szkice, opowiadania, sprawozdania* https://kulturaparyska.com/pl/index [dostęp: 12.05.2025].

[25] W. Zaleski, *Wspomnienie o Jerzym Bielskim* https://kulturaparyska.com/pl/cuttings/show/wspomnienie-o-jerzym-bielskim [dostęp:12.05.2025].

Doboszyński nie konfabulował. Przekonanie o tym, że Antoni Chrząszczewski był po wojnie zaangażowany w nawiązanie dialogu polsko-ukraińskiego na emigracji, wzmacniają informacje podawane przez innych uczestników tego dialogu, na przykład Wojciecha Zaleskiego, redaktora naczelnego pisma „Universum", który po II wojnie światowej zaangażował się w działalność stworzonej, między innymi przez ukraińskich nacjonalistów, Antybolszewickiej Ligi Oswobodzenia Narodów (ALON). O życiorysie zidentyfikowanego jako polski obserwator na kongresie ABN w Monachium w 1946 r. Antoniego Chrząszczewskiego będzie mowa w drugiej części niniejszego tekstu, która z uwagi na ograniczenia objętości artykułów znajdzie się w innym numerze pisma.

LITERATURA / REFERENCES

Archiwum Jerzego Ponikiewskiego (1938–1966) https://www.pilsudski.org/pl/zbiory-instytutu?catid=0&id=309 [dostęp: 25.06.2025].

Avramchuk, O., *Rzeczpospolita uczonych. Powstanie studiów ukraińskich i polsko- ukraiński dialog historyków w Stanach Zjednoczonych, 1939–1991*, Warszawa 2024.

Dane osoby z katalogu osób „rozpracowywanych". *Imiona: Jerzy. Nazwisko: Iłłakowicz* https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/639225 [dostęp: 09.05.2025].

«ІНТЕРНАЦІОНА́Л СВОБО́ДИ», [Internacional Swobody] w: *Encyklopedija Suczasnoji Ukrajiny* https://esu.com.ua/article-12411 [dostęp: 25.06.2025].

Kultura: szkice, opowiadania, sprawozdania https://kulturaparyska.com/pl/index [dostęp: 12.05.2025].

Marcinkowski, W., *Wspomnienia 1934–1945*, Warszawa 1998.

Motyka, G., *Od rzezi wołyńskiej do akcji „Wisła". Konflikt polsko-ukraiński 1943–1947*, Kraków 2024.

Motyka, G., *Wołyń '43. Ludobójcza czystka – fakty, analogie, polityka historyczna*, Kraków 2016.

Motyka, G., Wnuk, R., *„Pany" i „rezuny" na emigracji. Próby porozumienia polsko-ukraińskiego na Zachodzie 1945–1950* [w:] „Więź", 9/2000, s. 197–207.

„Proces Adama Doboszyńskiego. Stenogram z rozprawy sądowej", Warszawa 1949.

Rossoliński-Liebe, G., *Bandera. Faszyzm, ludobójstwo, kult. Życie i mit ukraińskiego nacjonalisty*, przeł. S. Szymański, Warszawa 2018.

Stefan Władysław Kozłowski https://kulturaparyska.com/pl/people/show/stefan-kozlowski/biography [dostęp: 09.05.2025]

Tarka, K., *Trudny dialog. Rząd RP na uchodźstwie i Ukraińcy (1945–1990)* [w:] „Zeszyty Historyczne", z. 139, 2002, s. 82 – 98.

Tarka, K., *Emigracyjna dyplomacja. Polityka zagraniczna rządu RP na uchodźstwie 1945–1990*, Warszawa 2003.

Tarka, K., *Kijów–Warszawa wspólna sprawa? Rozmowy polsko-ukraińskie na emigracji w pierwszych latach po II wojnie światowej* [w:] *Podzielone narody. Szkice z historii*

stosunków polsko-ukraińskich w latach 40. XX wieku, red. M. Białokur, M. Patelski, Toruń–Opole 2010.

Torzecki, R., *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1993.

Trzaska-Chrząszczewski, A., *Przypływy i odpływy demokracji*, wyd. 2, Warszawa 1981.

Trzaska-Chrząszczewski, A., *Wspomnienia i rozważania* z lat 1887–1957, Pol. 1960. Tomów 2. K.425. Mf BN. Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, Katalog rękopisów zinwentaryzowanych, sygn. 14098/II.

Zaleski, W., *Wspomnienie o Jerzym Bielskim https://kulturaparyska.com/pl/cuttings/show/wspomnienie-o-jerzym-bielskim* [dostęp: 12.05.2025]

Bartosz Konieczka – historyk, doktorant w Szkole Doktorskiej Nauk Humanistycznych UAM w Poznaniu. Zajmuje się naukowo dziejami stosunków polsko-ukraińskich w XX wieku, ze szczególnym uwzględnieniem historii ukraińsko-polskiego konfliktu etnicznego z lat 1943–1947 oraz kontaktów polsko-ukraińskich na emigracji w latach 1945–1991. Poza artykułami naukowymi publikuje także teksty publicystyczne w „Gazecie Wyborczej".